

ВКЛАД БОРИСА МАРТОСА В ПІДГОТОВКУ ФАХІВЦІВ-КООПЕРАТОРІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ГОСПОДАРСЬКІЙ АКАДЕМІЇ

М. В. Аліман кандидат економічних наук

Вагомий вклад у поширення знань про кооперацію вніс визначний український громадський і політичний діяч, кооператор і педагог, дійсний член НТШ і УВАН Борис Миколайович Мартос (1879–1977). Працюючи на посаді інспектора кооперації Полтавського губернського земства (1913–1917) і на міністерських посадах у Києві (1917–1919), він надавав практичну допомогу у створенні кооперативних товариств та їх об'єднань, був одним із організаторів кооперативних курсів, викладав навчальну дисципліну «Організація та практика споживчих товариств» у Київському комерційному інституті. За його участю була підготовлена програма Київського кооперативного інституту, що почав діяти з 1 січня 1920 р. Серед кооперативних дисциплін інституту значилися: «Теорія і історія кооперації», «Кооперативний рух», «Споживча кооперація», «Кредитна кооперація», «Сільськогосподарська та продукційна кооперація», «Кооперативне право», «Кооперативне рахівництво», «Практичні роботи по кооперації» [1, с. 33–35].

Б. Мартос багато зробив у царині підготовки кадрів для кооперативних підприємств і організацій, зокрема, працюючи в Українській господарській академії (УГА) в Подєбрадах (Чехословаччина). Про його вклад у заснування УГА і його працю в академії повідомляють А. Качор [2, с. 18–21], та І. Витанович [3, с. 462, 467, 578]. Про участь Б. Мартоса у заснуванні УГА згадує М. Біда [4, с. 102]. Коротке повідомлення про Б. Мартоса як одного з організаторів і професора Української господарської академії в Подєбрадах вміщено в Енциклопедії Українознавства [5, с. 1480]. У статті «Українська Господарська Академія» в іншому томі вказаної енциклопедії тільки за-

значено, що серед визначних науковців академії був кооператор Б. Мартос [6, с. 3349]. Про працю Б. Мартоса в УГА повідомлялося наприкінці ХХ ст. в одній з публікацій у тижневику Укоопспілки [7, с. 14].

Особливість діяльності Української господарської академії в Подєбрадах та її економічно-кооперативного факультету, увага до викладання кооперативних дисциплін, науково-педагогічна праця Б. Мартоса в цьому навчальному закладі – усі ці питання необхідно детальніше дослідити і більш глибоко висвітлити з метою використання досвіду підготовки фахівців для кооперативних організацій і підприємств у сучасних умовах.

У кінці 1919 р., за словами Б. Мартоса, Уряд УНР відправив його за кордон з особливими дорученнями й повноваженнями. Йому довелося тоді вирішувати з представниками Уряду Чехословаччини і Німеччини питання щодо організації навчання українських громадян, що опинилися за кордоном, надання їм матеріальної допомоги. В один з його приїздів до Праги (1920) українські студенти звернулися до нього з проханням прочитати їм лекцію про кооперацію. Тоді Б. Мартос вирішив організувати в Празі кооперативні курси. У зв'язку з цим здійснив студійну подорож (Берлін, Дрезден, Лейпціг, Регенсбург, Мюнхен, Гамбург) і ознайомився з працею різноманітних кооперативних закладів, з організацією кооперативних шкіл і курсів, зібрав цінні матеріали з теорії та практики кооперації. За участю Б. Мартоса було складено програму вечірніх кооперативних курсів. Завдяки підтримці уряду Чехословаччини вдалося організувати вищу школу – Українську господарську академію [8, с. 103, 104].

Отже, з перших років еміграції Б. Мартос займається педагогічною і науковою діяльністю, досліджує кооперативний рух, вивчає європейський досвід підготовки кадрів для кооперативного сектора економіки, бере участь у створенні навчальних закладів, зокрема Української Господарської Академії в Подєбрадах (Чехословаччина), що почала діяти в 1922 р. [6, с. 3349]. У тому ж році Б. Мартоса обрано на доцента УГА з дорученням керувати двома кафедрами: кафедрою теорії кооперації та кафедрою кооперації споживачів. У 1924 р. він захистив перед факультетською радою свою наукову працю «Теорія кооперації» і був іменованій звичайним професором Української господарської академії [2, с. 19].

Основою і передумовою заснування в 1922 р. УГА та її подальшого розвитку були значне скупчення в еміграції висококваліфікованих фахівців з України, що брали участь у державному будівництві при уряді УНР, велика кількість молоді, передусім колишніх вояків, а також гуманітарно-культурна акція чехословацького уряду на підтримку еміграції з колишньої Росії після революційних подій 1917–1920 рр.

28 квітня 1922 р. відбулися установчі збори професорської ради УГА. Коли особовий склад професури поповнився, то було обрано згідно з статутом академії її керівний орган – Сенат у складі ректора, проректора, секретаря професорської ради (ним став Б. Мартос), деканів трьох факультетів. Академію розташували в м. Подєбради недалеко від Праги. 22 червня 1922 р. розпочалися заняття. Кожний член педагогічного персоналу, чи то професор, чи доцент або лектор виголосив свою вступну лекцію урочисто в присутності професури й студентства всіх факультетів [8, с. 111].

Спочатку Українська господарська академія мала трирічну програму навчання. У 1924 р. вона була переформована на вищу школу з чотирирічним курсом навчання та правом надавати своїм випускникам звання інженера відповідного фаху. Плани і програми навчання складені були за зразком аналогічних західноєвропейських шкіл. Академія мала три факультети – агрономічно-лісовий з відділами

агрономічним і лісовим; інженерний з відділами хіміко-технологічним, гідротехнічним і землемірним; економічно-кооперативний з відділами економічним, кооперативним і статистичним.

Серед навчально-допоміжних установ академії працювали 33 кабінети та 14 лабораторій, 2 ферми (господарська з дослідним полем і молочна з відділом дрібних сільськогосподарських тварин), а також: лісовий розсадник, метеорологічна станція, тракторний гараж. При Академії були засновані навчально-господарські кооперативи, студентські громади, товариства: українських кооператорів, агрономічне, українських економістів, різні спортивні організації; релігійні та інші об'єднання і гуртки.

Економічно-кооперативний факультет був одним із найбільших і мав такі кафедри: народного господарства; теорії статистики; господарської статистики; соціальної статистики; економічної географії; соціальної політики; економічної політики; фінансів; рахівництва (обліку); приватної економіки; соціології; державного та місцевого права; адміністративного права; приватного права; історії кооперації; теорії кооперації; споживчої кооперації; кооперації продуцентів (промислової кооперації); місцевого самоврядування; соціальної гігієни та санітарії. Факультет мав на меті підготовку кваліфікованих працівників для установ державних і місцевого самоврядування, а також для підприємств кооперативних і приватних. Тому до програми було включено багато предметів з історії та теорії кооперації, місцевого самоврядування, яких не було в навчальних планах інших тогочасних вищих шкіл. У програмі ввели ряд дисциплін, які вважали потрібними з огляду на особливості господарства України.

Спільними для відділів економічно-кооперативного факультету – економічного, кооперативного та статистичного були предмети з кооперації: «Теорія кооперації» в I–II семестрах та «Історія кооперації» в II–III семестрах (табл. 1). Крім того, студенти кооперативного відділу вивчали спеціальні предмети з кооперації: «Споживча кооперація» (III–VI семестри); «Кооперативний кредит» (III–VI семе-

стри). Протягом одного семестру, починаючи з IV по VIII, здійснювалось викладання таких дисциплін, як «Кооперативний збут с/г продуктів», «Сільськогосподарська кооперація», «Кооперативне постачання машин і сировини», «Молочарські спілки», «Сільськогосподарська електрична кооперація», «Кооперативні банки», «Методика рахівництва споживчих товариств», «Методика рахівництва кредитних

товариств», «Продукційна кооперація», «Кооперативне право», «Міжнародна кооперативна організація», «Будівельна кооперація», «Історія української кооперації», «Кооперація Чехословаччини», «Кооперативна статистика», «Кооперативна література», «Кооперативний семінар», «Кооперація і політика, «Товариство гуртових операцій», «Організація та ведення зборів» (табл. 2) та ін. [8, с. 32, 37].

Таблиця 1

Спільні навчальні дисципліни з кооперації для відділів економічного, кооперативного та статистичного економічно-кооперативного факультету [8, с. 32]

№ п/п	Назва навчальних дисциплін	Семестр					
		I		II		III	
		Кількість годин на тиждень					
		Т	П	Т	П	Т	П
1	Теорія кооперації	2	–	1	1	–	–
2	Історія кооперації	–	–	2	1	2	–
	Разом	2	–	3	2	2	–

Примітка: Т – теоретичні заняття; П – практичні заняття.

На кафедри кооперативних дисциплін, крім Б. Мартоса, як колишнього голову Управи Центрального Українського Кооперативного Комітету і члена надзірних/наглядних рад центральних кооперативних установ, організатора цілого ряду кооперативних товариств та їх союзів, було запрошено і Сергія Бородавського, колишнього директора департаменту в Міністерстві Торгівлі й Промисловости Російської Імперії, віце-міністра Торгівлі і Промисловости гетьманського уряду, автора багатьох праць із кооперації та кредиту. Він

завідував кафедрами кредитної кооперації і промислової кооперації. На посади лекторів були запрошені: Іван Івасюк, колишній голова Управи Кубанського Союзу Кредитових Кооператив, міністр фінансів Кубанського Уряду, автор багатьох статей з кооперації та Віктор Сапіцький, колишній інспектор кредитних кооперативів. Для окремих предметів ще було запрошено чеських фахівців-кооператорів: доктора А. Гульку – історія чеської кооперації та ревізора Е. Странда – продукційні товариства [9, с. 61].

Таблиця 2

Спеціальні навчальні дисципліни з кооперації кооперативного відділу економічно-кооперативного факультету [8, с. 37]

№ п/п	Назва навчальних дисциплін	Семестри											
		III		IV		V		VI		VII		VIII	
		Кількість годин на тиждень											
		Т	П	Т	П	Т	П	Т	П	Т	П	Т	П
1	Споживча кооперація	3			1		2		2				
2	Кооперативний кредит	2	1	2	1		2		2				
3	Кооперативний збут с/г продуктів					3							
4	Кооперативне постачання машин і сировини											1	
5	Молочарські спілки							1					

Продовж. табл. 2

№ п/п	Назва навчальних дисциплін	Семестри											
		III		IV		V		VI		VII		VIII	
		Кількість годин на тиждень											
		Т	П	Т	П	Т	П	Т	П	Т	П	Т	П
6	Сільськогосподарська електрична кооперація												1
7	Методика рахівництва споживчих товариств			2	1								
8	Методика рахівництва кредитних товариств					1	1						
9	Сільськогосподарська кооперація												2
10	Рахівництво продукційної кооперації					1	1						
11	Страхова кооперація												1
12	Продукційна кооперація									1			
13	Кооперативне право									2	1		
14	Історія української кооперації												1
15	Міжнародна кооперативна організація												2
16	Кооперація Чехословаччини									1			
17	Будівельна кооперація			2									
18	Кооперативні банки							2	2				
19	Кооперативна статистика												2
20	Сільськогосподарська кооперація												2
21	Кооперативний семінар										3		3
22	Кооперативна література												1
23	Товариство гуртових операцій									2			
24	Кооперація і політика												1
25	Організація та ведення зборів							1					
Разом		5	1	6	3	5	6	4	6	6	4	14	3

Примітка: Т – теоретичні заняття; П – практичні заняття.

Важливу роль у практичній підготовці студентів факультету відігравали навчальні кооперативи, серед ініціаторів заснування яких був Б. Мартос. У серпні 1922 р. створили споживче товариство «Україна». Тоді воно об'єднувало 77 членів і мало пайовий капітал 2400 крон чеських. У 1926 р. членами товариства було 360 осіб. Його пайовий капітал становив 32 тисячі крон, резервний – 18 тис., інші фонди – до 1 тис. Товариство мало їдальню, буфет і крамницю. Деякий час існувала ще одна кооперативна їдальня «Відродження», їдальні та буфети при академії мали товариство «Наша хата» і «Союз жінок християнок».

На внесені паї споживче товариство «Україна» найняло приміщення для невеликої крамниці, де студенти могли купити все необхідне. Згодом Український громадський комітет видав товариству позику 10 тис. крон, що дало змогу відкрити їдальню. Споживчий кооператив не був формально зареєстрованим, проте на прохання Б. Мартоса Чеське товариство

гуртових закупів (Прага) почало постачати кооперативу потрібні товари за гуртовими цінами. Завдяки цьому їдальня товариства мала змогу відпускати за 5 крон такий самий обід, за який в ресторані треба було платити 7 крон. За дуже низькою ціною можна було купити в кооперативній їдальні склянку чаю чи молока. В їдальні готували українські страви: борщ, вареники тощо. Студенти – члени правління (управи) й роздавальники за свою працю мали безкоштовні харчі.

Ощадно-позичкове товариство «Єдність» було засновано в травні 1923 р. і налічувало 80 членів і 1500 крон пайового капіталу. У вересні 1926 р. кількість членів товариства досягла 215 осіб, основний капітал становив 18,7 тис. крон, резервний – 1,4 тис., сума вкладів – 4 тис. Позики видавали на термін до 6 місяців на суму до 300 крон – для фізичних осіб і до 1 тис. крон – для товариств. Керував «Єдністю» лектор І. Івасюк. Споживче і ощадно-позичкове товариства давали змогу

студентам знайомитися з операціями кооперативних організацій на практиці. Усі студенти кооперативного відділу мали практику в ролі члена управи.

В академії багато уваги приділялося науково-дослідній роботі та просвітницькій діяльності. У вересні 1922 р. з ініціативи студентів економічно-кооперативного факультету засновано Товариство «Розповсюдження кооперативного знання». Воно ставило собі за мету студіювання кооперації та поширення кооперативних ідей серед українського громадянства. На перше травня 1923 р. товариство нараховувало 41 члена, в тому числі 6 осіб професорського складу, решта були студенти переважно економічно-кооперативного факультету. Пізніше це товариство перетворилося в «Товариство Українських Кооператорів», яке протягом 13 років очолював Б. Мартос. Товариство організувало власну читальню, що одержувала біля 20 кооперативних часописів на різних мовах і мала понад 800 назв фахової літератури. Товариство влаштувало лекції, доповіді та кооперативні свята, видавало «Кооперативний Огляд» і «Кооперативний Альманах» із працями своїх членів (30 літографічних аркушів), провадило доставку журналу «Кооперативна Республіка» зі Львова та надсилало до цього журналу ліпші праці своїх членів. Увійшовши в зносини з «Союзом Промисловців Гуцульщини» в Косові, воно взяло на себе представництво продажу художніх виробів гуцульських кустарів і влаштувало в Подєбрадах невеличку виставку цих виробів. Це дало змогу членам товариства на практиці ознайомитися з імпортними операціями, митними й іншими перешкодами при веденні їх [9, с. 65, 66].

Професор Б. Мартос постійно вивчав досвід діяльності кооперативних організацій і використовував його у навчальному процесі. З метою поліпшення вивчення кооперативних дисциплін він організував часто цілоденні екскурсії своїх слухачів (студентів) до великих і добре зорганізованих чеських кооперативних установ [3, с. 19]. В 1924 р. він провів цілий місяць у Генті (Бельгія), де відбувався конгрес Міжнародного Кооперативного Альянсу. Потім пробув місяць у Брюсселі з метою вив-

чення на місці добре розвиненої будівельної кооперації. В 1927 р. він побував у Швейцарії, де ознайомився з досвідом роботи швейцарського Центрального кооперативного союзу і з працею кооперативного семінару [2, с. 21].

Для підвищення кваліфікації професори академії особисто знайомилися з різними установами й підприємствами та їхніми керівниками, збирали матеріали для семінарських занять і підготовляли можливість для старшокурсників відбути практику в одній з установ під час літніх канікул. Більшість професорів, інших працівників академії були активними членами різних наукових товариств. Крім того, для ліпшого ознайомлення студентів із господарським життям відбувалися досить часто екскурсії для огляду фабрик, складів, кооперативних і муніципальних підприємств і т. п. Кожен раз один зі студентів, учасників екскурсії, повинен був написати й зачитати на семінарі реферат про установу, що її оглядали, а в дискусії потрібно було критикувати, як реферат, так і саму установу.

Майже всі студенти виявляли належну уважність до науки: відвідування лекцій було дуже акуратним. Практичні заняття муси відбути кожен студент; особливо слід відмітити старанне виконання семінарних праць; більшість студентів пильнували виконати взяті теми якнайкраще, деякі праці містили до ста сторінок машинопису, а до них було додано по декілька аркушів схем або діаграм. Дехто зі студентів виявляв особливе зацікавлення наукою, не обмежуючись відвідуванням лекцій і виконанням вправ і студіюванням підручників, вони знайомилися з економічною літературою, охоче виступали в дискусіях, писали понадобов'язкові реферати для семінарів, відвідували необов'язкові для них лекції та семінари [9, с. 63].

Професори зі свого боку робили все, що було в їх силах, щоб задовольнити прагнення студентів до знання. Кожен студент мав право після закінчення лекції задати професорові те чи інше питання з теми лекції, і професор затримувався в аудиторії, щоб дати якнайширше пояснення. Було встановлено також окремі години для консультацій; під час їх професор давав студентам різні пояснення, поради щодо

«семинар них» чи дипломних праць.

За кожний семестр студент повинен був скласти встановлений мінімум іспитів, інакше семестр не був би йому зарахований. Від студента вимагалось не тільки знання матеріалу з підручника, а й уміння точно й ясно формулювати відповіді на поставлені запитання. На старших семестрах, студент вибирав собі тему для дипломної праці і починав збирати для неї матеріали. Здебільшого дипломні праці ґрунтувалися на літературних джерелах; але вони не були простою компіляцією, вже хоч би тому, що авторові доводилося пристосувати зібрані матеріали до умов українського господарського життя і зробити відповідні до того висновки. Розмір дипломних праць здебільшого був від 100 до 200 сторінок машинопису. Написана дипломна праця поступала до відповідного професора для реферування. Після складення всіх іспитів студент допускався до захисту дипломної праці перед факультетською іспитовою комісією [9, с. 64].

Економічно-кооперативний факультет по всіх його відділах закінчило з дипломом інженера-економіста 167 осіб. Випускники очного відділення економічно-кооперативного факультету УГА за місцем їх народження розподілялися так: Галичина – 32, Волинь – 21, Поділля – 20, Київщина – 21, Полтавщина – 21, Чернігівщина – 15, Кубань – 10, Катеринославщина – 6, по декілька чоловік з Білорусії, Харківщини, Таврії, Одеси, Петербургу, Литви, Дону та ін. [8, с. 98–102].

Не всім випускникам вдалося після закінчення Академії влаштуватися на роботу за набутим фахом. Дехто з них працював потім учителем на Закарпатті, дехто – слюсарем на фабриці. Але значна частина їх все-таки влаштувалася на працю в кооперативах Галичини, Волині й Холмщини, де вони виявили себе добрими працівниками: П. Панченко, М. Матюшенко, Г. Нянчур, В. Шкляр, О. Кіцера, П. Прибитківський, А. Споляк, А. Гладій, К. Бородайко, Х. Кононенко, О. Котик, І. Пастух, І. Прокопів, І. Роман, Д. Михайлюк, Т. Микуляк, О. Питель, І. Слонський, Р. Карпинський, П. Куцевич, В. Козицький, І. Дишкант, Л. Боднарчук, Ю. Бик, В. Борис, І. Яроевич [9, с. 64].

Важливу роль у підготовці фахівців-кооператорів відігравали публікації Б. Мартоса. Однією з найповажніших його праць є «Теорія кооперації» [10], в якій автор характеризує соціальні й економічні підстави кооперації, суперечності та боротьбу в суспільстві за самостійне економічне становище, за визволення від економічної залежності, розкриває роль у господарському житті таких чинників, як: а) підприємець, б) капіталіст, в) робітник, г) посередник і д) всі вони взяті разом як споживачі. У праці теж ідеться про обмін, лихварство, зиск, а також про корективи нерівного розподілу виробів у суспільстві: добродійність, участь робітників у прибутках підприємства, товариства взаємної допомоги та ін.

Б. Мартос на конкретних прикладах відображає спроби організувати господарства без зиску, розкриває завдання кооперації, основні ознаки кооперативного товариства, соціально-економічну природу кооперації та багато уваги приділяє класифікації кооперативів. Декілька лекцій присвячено організаційним принципам кооперації. Автор висвітлює значення статуту кооперативного товариства, права і обов'язки його членів, порядок прийому нових членів і т.п. У розділі про управління кооперативом йдеться про загальні збори його членів і збори уповноважених, функції правління (управи), спостережної (дозорчої) ради, роль ревізійної комісії. Окремий розділ присвячений організації підприємства, налагодженню обліку та діловодства, особливостям формування ціни на товар в кооперативному підприємстві.

У підручнику Б. Мартоса чимало корисної інформації про службовий персонал кооперативних організацій, про поліпшення умов праці й особливості оплати праці фахівців і виборних органів; про види капіталів та їх формування; порядок розподілу чистого зиску. Також викладено погляди автора щодо централізації і децентралізації в кооперативній системі; щодо союзного будівництва та розподілу праці між кооперативними установами. Б. Мартос засуджує хаотичність у кооперативному русі, виступає за планованість кооперативного будівництва на місцях, за доцільну організацію сітки кооперативних товариств і встановлення між ними нормальних взаємо-

відносин. Автор теж зупиняється на питаннях проведення кооперативних з'їздів, організації культурно-просвітньої діяльності.

Маючи неабиякий досвід практичної роботи в кооперації і державних установах, автор «Теорії кооперації» дає поради і щодо підбору працівників кооперативних організацій. Він наголошує, що «керівник кооперативної установи повинен бути людиною порядною... Громадська справа не може мати керівником людину користолюбиву або взагалі егоїстичну. Кооперації потрібні люди, які громадські справи ставили б вище своїх особистих, які в успіхах кооперативу бачили б найбільше для себе задоволення. Разом з тим не треба забувати, що керівником може бути тільки людина сміла й з твердим характером, яка б при невдачах не падала духом, а, певна в вірності вибраного шляху, уперто йшла б до поставленої мети, підбадьорюючи слабодухих. При доброму бажанні така людина зуміє використати досвід і пораду своїх співробітників, бо принципи й традиції, якими живе кооперація, утворюють умови, в яких найліпше виявляється колективний розум, треба тільки хотіти й уміти його використати» [10, с. 244–245].

У написанні курсу лекцій з теорії кооперації автор використав чимало праць інших видатних кооператорів, зокрема таких авторів, як Михайло Туган-Барановський, Карло Коберський, Олександр Чайнов, Ваган Тотоміанц, Герман Шульце-Деліч, Шарль Жід, Ганс Мюллер, Генріх Кауфман, Едуард Якоб та ін. Географія видань охоплює такі міста, як Харків, Москва, Львів, Прага, Варшава, Берлін, Гамбург, Дрезден, Лейпціг, Париж, Базель. Це дало можливість Борису Мартосу зіставити різні погляди науковців на ті чи інші явища в кооперації, широко використати досвід кооперативного руху в країнах світу.

З-поміж праць з теорії кооперації багатьох авторів, курс лекцій Б. Мартоса виділяється досить ґрунтовним висвітленням окремих питань. Як наголошує сам автор, складаючи підручник, він ставив собі за завдання викласти загальні основи кооперації якомога стисліше, але так, щоб не випустити нічого важливого. Досвід діяльності кооперативних організацій окремих країн, що його використовував у на-

вчальному процесі Б. Мартос, відображений також у працях професора: «Кооперативна ревізія» (Львів, 1928 р.); «Кредит в споживчих кооперативах «Кооперативна республіка» (Львів, 1937 р.); «Змагання кооперативних працівників «Кооперативна республіка» (Львів, 1938 р.) та ін.

Доречно відзначити, що, незважаючи на надзвичайно несприятливі обставини еміграційного життя, економічно-кооперативний факультет дуже добре виконав своє завдання. Коли у 1924 р., – згадує Б. Мартос, – я, і професора С. Бородаєвський під час Всесвітнього Кооперативного Конгресу зробили з допомогою інженера Д. Андрієвського невеличку виставку праці Кооперативного відділу економічно-кооперативного факультету Академії і роздали членам конгресу інформаційну брошуру французькою мовою, а потім на засіданні професорів, що викладали кооперацію у вищих школах різних країн, виступили з доповіддю й поясненням, то це викликало велике зацікавлення й здивування, бо подібної високої кооперативної школи ще ніде не було [9, с. 66].

Високу оцінку викладачам УГА давали її випускники. Підтвердженням цьому є спогади Т. Петрової: «Одна за другою проходять переді мною постаті наших професорів, і з віддалі 30 років бачу я, які визначні люди це були. Не кажучи про те, що багато з них по своїй ерудиції й хисту могли зайняти почесне місце в професорському складі кожної Високої Школи, це були історичні постаті: члени Уряду УНР, Кубанської Ради, визначні громадські, політичні й культурні діячі. Багато з них уже закінчили свій життєвий шлях і імена їх записані золотими літерами в історії українських визвольних змагань й українського відродження. І знову питаю себе, де, яка Висока Школа мала або має такий склад професури? І чи не мусимо бути горді, що закінчили цю школу?» [8, с. 132]

Діяльність Б. Мартоса щодо підготовки фахівців-кооператорів і поширення знань про кооперацію заслуговує на увагу і на початку ХХІ ст. Адже завдяки об'єднанню в кооперативні товариства населення багатьох країн світу на вигідних умовах збуває вироблену про-

дукцію чи забезпечує себе товарами, житлом, засобами виробництва тощо. Тому важливо у навчальних закладах ознайомлювати молодь з основами теорії, історії і практики кооперації. В окремих вищих навчальних закладах доцільно викладати декілька дисциплін з кооперації в різних галузях господарства. Уряди країн, що переймаються подоланням бідності людей, повинні більше уваги приділяти розвиткові кооперативного руху і, відповідно, кооперативно-просвітній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кооперативна освіта в Україні / М. В. Аліман, С. Ф. Купрій, Ф. І. Ленченко, В. К. Щерба тук ; за ред. Ф. І. Ленченка. – К. : Ірідіум, 2001. – 96 с.
2. Качор А. Борис Мартос. Коротка розвідка його науково-економічної, політичної і загально громадської праці / А. Качор. – Вінніпег : Українська Вільна Академія наук, 1977. – 32 с.
3. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. – Нью-Йорк : Товариство Української кооперації, 1964. – 624 с.
4. Біда М. Професор Борис Мартос: політик, учений і громадський діяч / М. Біда // Український історик. – 1977. – Ч. 55–56. – С. 101–105.
5. Енциклопедія Українознавства. Перевидання в Україні. – Львів, 1994– . – Т. 4. – 1428 с. Т. 9. – 1466 с.
6. Аліман М. В. Кого і як навчали в Українській господарській академії / М. В. Аліман // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. Діловий випуск. – 1998. – 8 трав. – С. 14.
7. Українська господарська академія в Ч.С.Р. 1922–1935. Т. 1. – Нью-Йорк, 1959. – 248 с.
8. Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. Подебради, 1922–1935 і Український технічно-господарський інститут. Подебради – Регенсбург – Мюнхен 1932–1972. – Нью-Йорк, 1972. – Т. III. – 278 с.
9. Мартос Б. Теорія кооперації. На правах рукопису / Б. Мартос. – Подебради, 1923. – 246 с.

УДК 334.735:94(477)«19»

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ (1929–1933 РР.)

С. М. Петренко

Осмилення діяльності споживчої кооперації України, зокрема особливостей кадрової політики, дає можливість виокремити уроки з історії споживчої кооперації, що сприятиме відродженню принципів кооперативної демократії, призведе до зміцнення її лав і подальшого розквіту.

Історіографічний аналіз проблеми свідчить, що питання до цього часу залишається малодослідженим. Перші розвідки щодо з'ясування кадрового забезпечення споживчої кооперації України були зроблені на початку 60-х рр. ХХ ст. дослідником із діаспори І. Витановичем [1]. Автор звернув увагу на той факт, що спочатку більшовики вдало використовували досвід старої генерації кооперативних кадрів, а на межі 20–30-х рр. почали їх знищення.

Певний внесок у висвітлення кадрової політики в кооперативних організаціях України у досліджуваній період зробили провідні науковці та фахівці Укоопспілки протягом 1990-х рр. Зокрема були зроблені спроби розкрити причини та наслідки «чисток» серед кооперативного апарату в 30-ті рр. ХХ ст. та особливості підготовки кадрів цього періоду [2].

Заслужують на увагу підготовлені науковцями історичні нариси «Українські кооператори» [3], де йдеться про відомих діячів кооперативного руху України, у тому числі й тих, кому вдалося працювати у роки терору.

Велику увагу дослідженню історії вітчизняної споживчої кооперації з кінця 1920-х до кінця 1930-х рр. приділяє В. П. Рекрут, якому вдалося залучити до наукового обігу рані-